
Mojca Ravnik
Novosti v raziskovanju družine

Jože Hudales, zgodovinar, sociolog in etnolog, kustos v muzeju v Velenju, je lani izdal knjigo z naslovom *Od zibelj do groba. Analiza matičnih knjig in zapisnikov duš župnije S. Martina pri Velenju v 19. stoletju* (Ljubljana, Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije; Velenje, Kulturni center Ivana Napotnika 1997). V njej je objavil magistrsko nalogo na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Lahko rečemo, da je to prvi obsežnejši poskus analize in interpretacije podatkov matičnih knjig in zapisnikov duš pri nas. Že številni drugi avtorji so vzeli pod drobnogled tovrstne vire za različna obdobja in kraje, vendar tako celovite obravnave in vsestranske izrabe obojih virov, ki bi bila komentirana z drugimi pisnimi viri in primerjana z rezultati raziskav drugih avtorjev, še nismo imeli.

Študij vseh treh predmetov, delo v muzeju, poglobljanje v krajevno zgodovino, obiskovanje mednarodne poletne šole o novih metodah v zgodovini na Inštitutu za zgodovino Univerze v Salzburgu, kjer so se uvajali v računalniško obvladovanje podatkov številni zgodovinarji in etnologi, vse to je avtorja usmerilo v raziskovanje družine.

Vsebino knjige je težko na kratko povzeti. Vredno bi bilo opozoriti na vse njene prepletene ravni: na vire, na delovno metodo, na značilnosti demografskih nihanj in družinske sestave v preučevanih krajih, na primerjave z ostalimi slovenskimi kraji, na vmeščenenost teh rezultatov v evropski okvir, na metodološka in teoretična vprašanja. Knjiga namreč odpira vse to. Bralec jo bo moral sam vzeti v roke, zato naj tu predvsem povem, kako je nastajala, kakšna je bila delovna metoda in navedem nekatere najzanimivejše izsledke.

Poseben dosežek je že v tem, da se je avtor tako dobro seznanil z demografijo, z njenim grafičnim ponazarjanjem in interpretiranjem, da je lahko vse opravil sam, brez pomoči računalniškega ali kakega drugega strokovnjaka. Ob izsledkih, ki jih je pokazal računalnik, je vzel v roke dela nekaterih sodobnikov iz tistega časa (A. M. Slomšek, J. Trdina, S. Kočevar, Serbec, J. Ev. Krek itd.), segel je po knjigah in člankih drugih raziskovalcev, ki so mu nudile kakršne koli zanimive številke za primerjavo (S. Kremenšek, M. Makarovič, M. Černič, J. Koropec, S. Radovanovič, M. Štuhec, M. Verginella, F. Zwitter in drugi), spoznal se je s tujo literaturo o tej temi, tako s teorijo kot konkret-

nimi podatki za posamezne evropske dežele (J. Hajnal, J. L. Flandrin, J. Ehmer, P. Laslett, R. Wall, M. Mitterauer in drugi).

Z matičnimi knjigami kot neke vrste primarnim virom za kakršnokoli delo na področju lokalne zgodovine in etnologije se je avtor, kot sam pravi, prvič srečal ob delu v velenjskem muzeju in se nato k njim nenehno vračal. Kot naš prvi poskus obdelave matičnih knjig omenja članek S. Kremenška Vaščani v obmestju, objavljen v Slovenskem etnografu leta 1968. Takole pripoveduje o teh začetkih: »Vsi poskusi pregledovanja in štetja posameznih podatkov pa niso rodili posebno otipljivih rezultatov, čeprav sem medtem (do leta 1985) obdelal vse matične knjige za župnijo Velenje (od 1860 do 1941) ter župnijo Šmartno ob Paki (1830–1941) in ob njih presedel mesece in mesece. Rezultati so bili dokaj mršavi, saj iz tabel o številu nezakonskih rojstev in mrtvorjenih otrok, datumih rojstva, številu umrlih moških in žensk, starosti ob poroki ali smrti pač nisem mogel zaslutiti in razkriti sledov načina življenja v omenjenih farah, kar me je predvsem zanimalo. Spoznavanje dela z računalnikom (od 1984 dalje) in njegovih možnosti za obdelovanje tovrstnih podatkov, izid nekaterih tujih in domačih tovrstnih raziskav (J. L. Flandrin in njegova knjiga o družini in spolnosti v Franciji od 16. do 18. stoletja, knjiga Alenke Puhar o zgodovini otroštva na Slovenskem itd.) ter obiskovanje posebnega podiplomskega tečaja o novih kvalitativnih in kvantitativnih metodah v zgodovinopisju v Salzburgu leta 1992 in 1993 pa mi je končno omogočilo vpogled v metodologijo in rezultate številnih raziskav tovrstnih virov, ki so jih po svetu že opravili. Od septembra 1993 dalje sem tako ponovno izpisoval podatke iz matičnih knjig župnije Velenje v celoti; z opombami vred in natančno, tako, kot so zapisani v virih, torej deloma v latinščini, predvsem pa v nemščini in v zadnjem desetletju 19. stoletja v slovenščini. Hkrati sem vnesel v računalnik tudi vse podatke iz treh ohranjenih zapisnikov duš (iz obdobj 1865–1875, 1876–1890 in 1891–1905) za isto župnijo. Po več kot enoletnem vnašanju podatkov sem začel z računalniško analizo zbranega gradiva, ki je prinesla rezultate... (str. 9 - 10).

Glavni viri so bili torej matične knjige in ohranjeni zapisniki duš župnije Velenje za čas okrog 1785 do 1899. Avtor pravi, da naloga predstavlja »poskus izrabe in interpretacije možnih informacijskih potencialov obeh virov ter analize predvsem tistih podatkov, ki so kakor koli povezani z družino, družinsko strukturo, družinskimi vlogami, odnosi med družinskimi člani itd.« (str. 11) »Sam se nagibam k temu, da nalogo označim za neke vrste poskus raziskave s področja historične etnologije. Historično etnologijo pojmem kot tisti del etnološke vede, ki naj bi zajel predmetni obseg etnologije (način življenja vseh plasti prebivalstva) v tistih časovnih obdobjih, ki jih z metodo intervjuja oz. terenskega dela ni mogoče več obdelati in zajeti, saj so protagonisti takega načina življenja že zdavnaj pokojni. Zato si lahko etnolog v takih primerih pomaga z različnimi materialnimi (stavbe, predmeti) ali pismenimi viri, kot v našem primeru.« /.../ »Največja vrednost vira, ki sem ga za analizo izbral – matičnih knjig in različnih popisov prebivalcev – je prav v njihovi univerzalnosti. V tovrstnih virih je namreč prav vsak človek zapustil svojo sled; celo tisti, ki takorekoč sploh niso zaživel svojega življenja – npr. mrtvorjeni« (str. 31).

Potem ko avtor naslika demografsko, gospodarsko, socialno in politično podobo razvoja župnije sv. Martina in njenega širšega geografskega zaledja – Šaleške doline v 19. stoletju, bralce pritegne z navedbo skromnih zapisov v matičnih knjigah krstov, porok in smrti, pričakujoč, da bodo podatki v njih zbudili radovednost in domišljijo, tako kot so jo v njem: »Kerstne knjige« namreč same po sebi ne povedo, ali je bil mlinar Sušec pred več kot dvema stoletjema vesel rojstva svoje hčere Marije in se je

zato s sosedi zapil v gostilni čez cesto, ki stoji v Šaleku še danes, ali pa se je morda zapil od žalosti, ker so zdaj bila pri hiši ena lačna usta (pre)več. In kaj je bilo z Marijo? Rodila se je maja in je tako morala najprej dobojevati svojo prvo življenjsko bitko; kako preživeti kritične poletne mesece junija, julija in avgusta, ko je največ dojenčkov umrlo zaradi griže ali drugih boleznih prebavil?» (str. 71).

Ob slikovitih in nadvse zanimivih zapisih nam nato avtor usmeri pogled drugam: »Poleg te razdrobljenosti podatkov, ki jih hranijo matične knjige, pa potrpežljivo štetje rojstev, porok in smrti ter primerjava rezultatov razkriva neke vrste 'magijo' ponavljajočih se števil, ki je skrita v matičnih knjigah in odseva vzorce življenjskih razmer in stalnic, ki so določali življenje in smrt naših prednikov» (str. 71). Tu se knjiga prevesi v obdelavo števil, v diagrame in njihovo tolmačenje, za vsako posamezno vprašanje posebej za okolico in posebej za Velenje. Poglejmo nekaj rezultatov.

Število rojenih: Velenje in njegova okolica je bilo že kmalu po začetku 19. stoletja blizu tiste točke t. i. demografskega prehoda, ko se je rodnost dokaj nenadno zmanjšala vsaj za 10 %, na točki, ki jo je Francija dosegla že leta 1800, druge evropske države v glavnem v zadnjem desetletju 19. stoletja, avstrijska monarhija v celoti pa šele leta 1908. Drugje v Sloveniji se padec števila rojstev pokaže šele konec 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja.

Dečki in deklice: V župniji Velenje je bil pribitek žensk zelo očiten že na samem začetku – ob številu rojenih, kar je ena od »nepravilnosti« demografskega razvoja, kajti demografi so ugotovili, da se povsod rojeva več dečkov kot deklic.

Junij, julij, avgust, vino pij pa babe pust...: Statistično niso bili vsi meseci enako »priljubljeni« za spočetje ali rojstvo otroka, visoko število otrok, rojenih spomladi (največ v marcu) in jeseni (zlasti novembra). Krivulja je bolj izrazita v prvi polovici 19. stoletja kot v drugi polovici, precej bolj je opazna v velenjski kmečki okolici kot v velenjskem trgu samem, mnogo bolj so se je v času svojega prihoda na svet »držali« dečki kot deklice in izrazita je tudi pri nezakonskih otrocih.

Od mrtvorojenih in do »sramežljivosti«: V primerjavi z današnjo statistiko mrtvorojenih otrok je pogostost smrti novorojencev ob rojstvu zelo visoka, še bolj visok pa je delež tistih otrok, ki so umrli takoj po porodu. V Velenju je bilo v vsem 19. stoletju 13,4 % otrok rojenih zunaj zakona, v okolici pa še nekoliko več. Ta podatek govori, da ne gre za redke in osamljene primere »padlih žensk«. Slovenski podatki so višji od francoskih in angleških povprečij in so podobni švedskim. Na tedanjem slovenskem ozemlju sta obstajali vsaj dve izrazito različni področji: prvo na Koroškem in Štajerskem, kjer je kot tudi v nekaterih drugih alpskih deželah tedanje Avstrije število nezakonskih otrok preseglo 30 % vseh rojenih, ter drugo na Kranjskem in Primorskem, kjer je bilo nezakonskih otrok bistveno manj. V Velenju je bil v petdesetih letih nezakonski vsak četrti otrok, v šestdesetih vsak drugi. Sodobniki so to razlagali s splošnim propadom moralnih norm, avtor pa ugotavlja neko obratno razmerje med zakonskimi in nezakonskimi rojstvi, saj je bilo nezakonskih več, ko je upadalo število zakonskih.

Veselo je na svet živet in eno tako ženo met: Opisi ženitovanjskih ceremonij v tradicionalni etnologiji se nanašajo na izjemne poroke bogatih kmetov, večina porok pa je potekala po bolj skromnih scenarijih. Vsak poročenec je potreboval dovoljenje gosposke, dvorni dekret iz leta 1765 je odredil splošno ženitno svobodo.

Ko bo luč, bo pa ključ...: Starši obeh poročencev so imeli pomembno vlogo pri ženitvah. Starši tudi niso nič kaj radi predajali posestva, dokler sami niso povsem omagali. Do neodvisnosti in samostojnega življenja, ki ga je poroka vsaj v določenem smislu pomenila, so se naši predniki v 19. stoletju v glavnem lahko priklopali šele

potem, ko je nekdo od njihovih najbližjih (običajno oče) s svojo smrtjo napravil prostor za novo družino in novo eksistenco.

Predpustni čas: Nekdaj so se največ ženili v predpustu. V velenjski župniji so se stare ženitovanjske navade lomile, vendar šele v drugi polovici 19. stoletja, ko je v predpustu stopila pred oltar polovica parov iz okolice in le še nekaj več kot vsak tretji par iz Velenja.

O nevestah in ženinih: 19. stoletje porokam ni bilo najbolj naklonjeno. Še v prvi polovici 19. stoletja je prihajalo v župniji do občutnega znižanja števila porok, petdeseta in šestdeseta leta pa so »za godne ženine in neveste« v okolici Velenja pomenila pravo katastrofo.

Ženi se pri pravi starosti...: Starost zakoncev ob poroki je eden najpomembnejših kriterijev, ki opredeljuje zahodnoevropsko družino in jo ločuje od vzhodnoevropskih in neevropskih vzorcev poročanja. Za slovenske podatke lahko ugotovimo, da smo v tem pogledu (vsaj v osrednji Sloveniji) bolj »zahodni« od zahoda samega. V resnici so morali naši mladoporočenci (včasih bi jim bolj ustrezal izraz »staroporočenci«) počakati na priložnost za zakon. Starosti slovenskih ženinov in nevest so proti koncu 19. stoletja še naraščale. Seveda pa ne smemo prezreti, da je naš najbolj zahodni vzorec – Dolina pri Trstu, najbolj podoben porokam iz Vzhodne Evrope in Balkana, kjer so se ženili precej mlajši. Precej nizke so tudi povprečne starosti ženinov in nevest iz Kostela konec 18. in v začetku 19. stoletja, pri čemer morda ni brez vpliva dejstvo, da gre za prebivalstvo, ki so se mu v 16. stoletju pridružili tudi Uskoki, ki so sem pribežali pred Turki. V Velenju je starost ženinov in nevest naraščala in dosegla pri moških povprečno starost nad 35 let v petdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja, pri ženskah pa starost okrog 30 let v sedemdesetih letih 19. stoletja. Po teh podatkih se slika neke vrste »socialne dezorientacije« prebivalstva velenjske župnije po zemljiški odvezi v drugi polovici 19. stoletja še bolj izostri. Kmečka okolica je demografsko prenapolnjena, število porok se manjša, poročajo se vse starejši ljudje, rojeva se vse manj otrok, vse več je nezakonskih otrok.

Kdaj se mož in žena glihata: Delež žensk, starejših od svojih mož, ki ga nekateri raziskovalci družine štejejo za najbolj konsistenten indikator »zahodnosti« družine, se v 19. stoletju na zahodu giblje med 20 in 25 %. Pri nas je ta delež še višji. V kmečki okolici Velenja so bile ženske starejše od svojih mož v vsakem tretjem zakonu, v Velenju pa v vsakem petem. V trgu Velenje je bilo skozi celo 19. stoletje bistveno manj zakonov, v katerih so bile ženske starejše od moških.

Vdove in vdovci: V velenjski kmečki okolici so vdove in vdovci mnogo težje prenašali svoj ponovno pridobljeni samski stan in niso bila redka desetletja, ko je vsak tretji ženin in vsaka četrta nevesta že drugič ali celo tretjič stal(a) pred oltarjem.

Sklep o možeh in ženah: V vsakem primeru kažejo podatki prevlado t. i. »zakona iz razuma«. Sicer pa bi bila, kot pravi J. L. Flandrin, francoski raziskovalec zgodovine družine, poroka iz ljubezni pravo hododelstvo do bodočih otrok, če bi se par sicer poročil v »pravih letih«, vendar brez sredstev za preživljanje. Tisti, ki so se uspeli poročiti, so se zvečine poročili »po pameti«, zato niso bili redki primeri t. i. »partnerskih zakonov«, v katerih je bilo precej žensk starejših od svojih mož, kar tudi ni bilo povsem brez vpliva na socialni položaj in vlogo ženske in moškega v družini.

Kar mati rodi, vse se v prah spremeni...: Vsekakor so bile smrt, mrtvaške sveče, pare, krste in hoja za pogrebom pogosta spremljevalka vsakdanjega življenja naših prednikov v 19. stoletju. V velenjski župniji so po drugi strani v 19. stoletju rojstva v glavnem že premagovala smrt. V Velenju in njegovi kmečki okolici se je od konca 18. do začetka

20. stoletja rojevalo več ljudi, kot pa jih je umrlo. Tudi Slovenija sodi v krog dežel, kjer se je začel t. i. »demografski prehod« z upadanjem stopnje smrtnosti ob nespremenjeni rodnosti. V primerjavi z Ljubljano je bila smrtnost v župniji Velenje izjemno nizka.

Smrt žensk in smrt moških: Značilnost smrti v vseh »normalnih« populacijah je bila ta, da je smrt očitno prej in pogosteje poiskala moške kot ženske. Velenjski podatki imajo tudi v tem pogledu izrazito »lokalno barvo« in o večji smrtnosti moških ni v župniji Velenje nobenih sledi.

Smrt po mesecih: Smrt je skozi stoletja risala vzorce umiranja tudi po mesecih in letnih časih. Velenjski podatki takšno tendenco smrtnosti potrjujejo le za avgust in februar. V drugi polovici 19. stoletja je taka »naravna slika« smrtnosti, ki odseva odvisnost od letnih časov in klimatskih razmer, počasi izginjala in razlike v pogostosti smrti po posameznih mesecih so se bistveno zmanjšale. Nadrobnejši pregled podatkov o umrlih pokaže, da je razlika v sezonskih nihanjih števila umrlih hkrati predvsem razlika med umiranjem otrok (do napolnjenega petnajstega leta) in umiranjem »starcev in stark«, ki so umirali v župniji Velenje v 19. stoletju. V prvi polovici 19. stoletja so bila ta nesorazmerja v okolici Velenja večja kot v trgu. Podeželski otroci so umirali predvsem v avgustu; kar 22,2 % jih je smrt pokosila v tem najbolj vročem mesecu leta.

Bog ga je dal, Bog ga vzel...: Skoraj vsak drugi umrlj prebivalec župnije ni dosegel svoje dobe zrelosti in je zapustil to »solzno dolino« pred napolnjenim petnajstim letom. Zrelost (od napolnjenega petnajstega leta do šestdesetega leta) je v okolici in v trgu doživel komaj vsak četrti prebivalec župnije, stara leta (nad šestdeset) pa je dočakal v prvi polovici 19. stoletja v okolici Velenja komaj nekaj več kot vsak četrti faran, v Velenju pa že precej več. V drugi polovici 19. stoletja kažejo mrliške knjige prej slabšo kot boljšo situacijo. Število mrtvorojenih je v drugi polovici 19. stoletja močno naraslo. Tisto, kar je v smrtnosti 19. stoletja za naše predstave o smrti še vedno najbolj grozljivo, pa niso mrtvorojeni, ampak otroška smrtnost. Skoraj brez razlike med mestom in vasjo ter brez razlike med prvo in drugo polovico desetletja so novorojenci dojenčki (do dopolnjenega prvega leta) predstavljali petino vseh umrlih. Tudi po dopolnjenem prvem letu nevarnost ni minila, v starostni skupini do pet let je umrlo skoraj še enkrat toliko otrok kot dojenčev.

In če bom star ali pa bolan...: Trški petnajstletnik in petnajstletnica sta imela precej manjše možnosti, da dosežeta starost šestdeset let, kot njuna podeželska vrstnika. Prav v 19. stoletju so se lomila kopja o tem, koliko pravzaprav mora biti star človek, da velja za starega.

Naslednje veliko poglavje je avtor pisal na podlagi zapisnikov duš ali družinskih knjig (*libri status animarum*), »ki nazorno predstavijo tudi družinsko strukturo, v kakršno so bili rojeni in v kakršni so rasli prebivalci župnije v 19. stoletju« (str. 128). Potem ko ugotovi, da Slovenija ostaja vzhodno od znamenite Hajnalove črte med Trstom in Sankt Petersburgom, se avtor loti pregleda »velenjskih-podatkov v luči kriterijev »zahodnosti«. V »zahodnem tipu družine« je sklenitev zakonske zveze hkrati vedno pomenila tudi nastanek novega, samostojnega gospodinjstva, medtem ko je bilo v srednjeevropskih deželah to le običajno. Velenjski podatki kažejo, da je bilo nastajanje samostojnih gospodinjstev, neodvisnih od staršev, dokaj običajno, sicer pa sobivanje mlade družine in staršev še ne pomeni nujno tudi gospodarske odvisnosti. Približno polovico staršev v okolici Velenja namreč zapisnik duš iz leta 1869 označuje kot preužitkarje, kar pomeni, da so bili njihovi potomci ob sklenitvi poroke gospodarsko samostojni, kljub temu, da so živeli skupaj s starši. Natančno trideset let kasneje so se velenjske trške družine v tem pogledu mnogo bolj približale zahodnim standardom, saj starše hišnega

gospodarja ali gospodinje, ki bivajo v istem gospodinjstvu z njimi, zasledimo v manj kot vsaki deseti družini, ostale sorodnike pa še vedno v 23,5 % družin. V podeželskem zaledju Velenja pa si je bilo konec 19. stol. še vedno težje ustvariti novo gospodinjstvo kot v trškem Velenju. Ko so novi hišni gospodarji po dolgem čakanju na smrt ali onemoglost staršev prevzeli grunt ali morda le kočlarijo, so morali kar v 22 % družin prevzeti še skrb za svoje ali ženine ostarele starše (ti so predstavljali 7 % prebivalstva). Skoraj v polovici gospodinjstev so na posestvih ostali še njihovi samski bratje in sestre ali drugi sorodniki. Tak družinski vzorec je seveda daleč od zahodnoevropskega, kakršnega npr. ob istem času srečamo v Velenju, zato pa je seveda bolj podoben »srednjeevropskemu vzorcu« iz evropskega alpskega prostora, kjer so poznali institucijo »prevžitka«. Naslednja dva kriterija, ki opredeljujeta zahodno evropsko družino, sta povezana z relativno visoko starostjo žensk v času njihovega rojevanja, kar običajno pomeni tudi zelo visoko starost neveste ob sklenitvi prvega zakona, ter visoko stopnjo žena, starejših od njihovih mož. Tudi podatki o starostnih razlikah partnerjev so pokazali »dovolj zahoden« delež žensk, starejših od svojih mož. V okolici Velenja je bila žena starejša od moža v vsakem tretjem zakonu, v Velenju pa v vsakem petem zakonu.

Otrok, kolikor jih Bog da...: Zelo običajna predstava o družini v svetu evropske predindustrijske dobe je podoba rodovne ali velike družine, s številnimi otroki in vsaj tremi generacijami družinskih članov. Tako podobo družine je zarisal Frédéric Le Play na osnovi izročila o družinah, ki so se ohranile v nekaterih predelih Evrope, ki jih je industrijski razvoj zaobšel. Taki podobi družine so se konec šestdesetih let uprli britanski zgodovinarji iz Cambridgea, ki so z računalniško analizo več kot sto popisov prebivalstva dokazali, da v svetu predindustrijske družbe zahodne Evrope take družine preprosto niso obstajale ali pa so bile zelo redke. Povprečna velikost družine v različnih zahodnoevropskih državah se je v glavnem vrтела okrog pet članov. Slovenski podatki, kakorkoli še nepopolni, kažejo vsaj za del slovenskega ozemlja podobne tendence, kot jih lahko opazimo tudi drugje v zahodni Evropi. Polovica mater iz velenjske okolice, zabeleženih v matičnih knjigah med letoma 1784 in 1850, je rodila le enega otroka, v Velenju pa je bilo takih mater okrog 40 %. Tudi ti podatki zastavljajo vprašanje o obstoju neke vrste kontracepcije in planiranja velikosti družine v 19. stoletju. Seveda pa lahko majhno število otrok pripišemo tudi visoki starosti, pri kateri so ženske stopale v zakon, potem ko je bila za marsikatero mimo že skoraj polovica njene rodne dobe. Nekoliko previdnosti pri postavljanju trditev o majhnem številu otrok povsod v Sloveniji v 19. stoletju pa vendarle ni odveč. Na področju z nekoliko nižjo povprečno starostjo žensk ob poroki, v Dolini pri Trstu, je imela družina povprečno 5,3 otroke, še višje povprečje rojstev kaže primer Most pri Ljubljani, pri čemer gre za primer naselja, ki ga je industrializacija že močno zajela. Šele številne nadaljnje raziskave matičnih knjig in zapisnikov duš bodo pokazale, ali gre v enem in drugem primeru za izjemo.

Družinske oblike in tipi: Bistven in najbolj uporaben kriterij za razmejitev med zahodno in vzhodnoevropskim družinskim vzorcem je delež t.i. jedrnih družin, v katerih so živeli le starši z otroci. Pri tem se opirajo na klasifikacijo družin, ki jo je leta 1972 predlagal Peter Laslett in zajema pet osnovnih in 19 podtipov družine. Enoten odgovor na vprašanje, kakšni so bili družinski vzorci v Sloveniji, glede na omenjeno klasifikacijo, je zaradi majhnega števila raziskav še tvegano početje. Prvi podatki kažejo, da je jedrna družina vendarle prevladovala v osrednji Sloveniji povsod, kjer je bila ta analiza opravljena. To velja tudi za povsem kmečka okolja. Drugače je bilo v 19. stoletju spet v Dolini pri Trstu, kjer so prevladovale kompleksne oz. večjedrne družine.

Slabost te klasifikacije je njen statični in nekoliko formalistični pogled na družino, ki se razvija in prehaja skozi različne faze razvoja. Za zdaj je tudi težko odgovoriti na vprašanje, ali gre v kmečki okolici Velenja vendarle za ostanke nekoliko idealizirane podobe rodovne družine zahodne predindustrijske družbe, kjer so v hiši po poroki najstarejšega sina – naslednika, ostajali tudi njegovi neporočeni bratje in sestre. Možna je namreč tudi druga razlaga, da gre za proces ponovnega naraščanja razširjenih družin v 19. in 20. stoletju, ki so ga opazili tudi v Angliji in Franciji in je tako izrazit tudi pri Črni na Koroškem.

Hlapci in dekle: Naslednja značilnost »zahodne družine« je relativno visoka prisotnost nesorodnikov, zlasti hlapcev in dekel na podeželju, ter vajencev, pomočnikov in služinčadi v urbanih naseljih. Največ poslov je bilo na južnem Koroškem, na severnem robu slovenskega etničnega ozemlja, nato pa njihovo število upada v osrednji in vzhodni Sloveniji. Še močneje upada proti zahodu in na skrajnem zahodnem delu Slovenije doseže najnižjo točko, saj tam potrebe po tovrstnih dopolnitvah delovne sile ni bilo, zaradi visokega deleža sestavljenih družin, večjega števila otrok itd.

Zadnje poglavje govori o imenih in priimkih, kjer izvemo mnogo zanimivosti o spreminjanju imen od 15. do 19. stoletja, začenši z urbarji. Tako kot je bilo 16. stoletje očitno prelomno v pogledu poenotenja in zmanjševanja števila »primernih« krstnih imen, je bilo prelomno tudi 19. stoletje.

V Dodatku sta objavljena spisa Petra Musija Človek in smert in Frana Malavašiča Umerjočnost med Slovenci sploh in premišljanje zastran nje. Sledijo tabele, nato pa Povzetek, v katerem je avtor strnil bistvo knjige po poglavjih, tako da nekdo, ki nima časa, lahko tudi na hitro izve njegove poglavitne izsledke. Na koncu je še angleški povzetek.

Hudalesova knjiga zadeva več področij, ki so vsako zase problematično, zahtevno in zanimivo, na vsakem koraku se odpirajo nova vprašanja. Avtor je v glavnem uravnoteženo nakazoval možnosti odgovorov nanje, le včasih ga je pri tem zaneslo v, po mojem, prehitra sklepanja. Take se mi zdijo njegove domneve, da je ljubezen igrala dokaj nepomembno vlogo v »zakonih iz razuma« ali pa tista, da je razlika v starosti med zakoncema v korist ženske povezana z večjo samostojnostjo žensk in bi slabši (brezpravnejši) položaj ženske lahko pričakovali v mestih, kjer je bilo zakonskih zvez med mlajšimi moškimi in starejšimi ženskami bistveno manj, kakor potrjujejo podatki za Kranj sredi 18. stoletja in za Velenje skozi vse 19. stoletje. Razprava o družinskih tipih in vzorcih je zelo zahtevna, ker je o tem že toliko napisanega in ovrženega. Zdi se mi, da je Hudales v svoji knjigi navedel zelo dobre argumente proti shematičnim pojmovanjem in poimenovanjem zahodnosti ali vzhodnosti ali srednjeevropskosti tipov, saj so v Velenju z okolico obstajale značilnosti vseh. Zato se mi zdi brezpredmetno njegovo zatrjevanje, da za sedaj še ne moremo ponuditi odgovora na uvodoma zastavljeno vprašanje, ali slovenska družina po navedenih značilnostih Slovenije bolj sodi v zahodno ali vzhodno evropski prostor, če je sam s svojim delom pokazal brezpredmetnost te dileme. Gotovo je še odprto vprašanje tipov družine pri nas, a ne v okviru ovrženih zamisli. Mimogrede se mu je pri tem zapisalo tudi, da spada, paradoksalno, najzahodnejši del Slovenije skoraj zagotovo na vzhod, oz. bolje rečeno v mediteransko različico vzhodnoevropskega tipa družine, kar pa, po mojem, ni ustrezna oznaka, saj mediteranski tip, če že je, ni nujno različica vzhodnoevropskega tipa.

Jože Hudales je uspešno izpeljal zahtevno nalogo, ki v mnogih pogledih pomeni oranje ledine. Naj še posebej omenim njegovo profesionalnost v tem smislu, da pozna literaturo, da sam pove, kadar se mu zdi, da česa ne pozna dovolj, da posega po delih

drugih avtorjev, ki so že kakor koli doprinesli obravnavi istih vprašanj in jim da s tem novo vrednost. Kakorkoli bo nadaljeval svoje raziskave – ali bo šel v poglobljenejšo mikro ali široke makro obravnave, bo gotovo prišel do novih tehtnih in zanimivih rezultatov. Odlično izhodišče teh poti je v knjigi, ki je pred nami.

Hudalesova knjiga pomeni napredek v etnoloških in zgodovinskih raziskavah. Bila bi zelo dobra iztočnica za interdisciplinarno posvetovanje o raziskovanju družine pri nas. Po eni strani bi bilo zanimivo pregledati, kaj je možno reči o družini v 18. stoletju, v 19. stoletju, v 20. stoletju (po polovicah ali desetletjih), v katerih krajih in socialnih okoljih, kakšni so uspehi in pomanjkljivosti raziskav in razprav o njej. Potem bi lahko načrtovali prihodnje raziskave, morda bi tudi našli kakšno možnost za izboljšanje znanja o delovnih metodah. Ob Hudalesovi knjigi in podobnih raziskavah se človek vpraša, do kdaj bo računalniška metodologija pri nas odvisna od privatnih povezav z računalničarji ali obiskovanja poletnih šol v Avstriji in ali ne bi bil že čas, da bi počasi tudi pri nas stekel ustrezen predmet na fakulteti ali vsaj poletni tečaj s tujimi in morda že domačimi učitelji.